

Wille, Willkür og aktelse

//

//]]]]> //]]>

I et meget interessant [innlegg](#) om den moderne frihet behandler Jonas Jakobsen Hegels oppfattelse av viljesfrihet i Rettsfilosofien. Innlegget er en kommentar til Per Bjørn Foros' [analyse av den moderne frihetstenkning](#).

Av Fredrik Nilsen

Jakobsen tar opp Foros' spørsmål om det ikke forholder seg slik at «den enes frihet utelukker den andres frihet?» Til dette svarer Jakobsen med å referere til Hegels dype innsikt i at «individuell frihet ikke konkurrerer med, men muliggjøres av vellykkede sosiale relasjoner». I sin videre utgreiing av Hegels behandling av denne tesen, referer Jakobsen gjentatte ganger til Kants svar på spørsmålet om viljens frihet. Mitt innlegg representerer en kommentar til og en mulig kritikk av Hegels (og Jakobsens?) lesning av Kant.

Det universelle rettsprinsippet

I *Moralens Metafysikk* hevder Kant at det kun finnes én medfødt rettighet, nemlig retten til frihet

(Kant, MdS, 238f.). Denne ytre handlingsfrihet kan komme i konflikt med andres rett til den samme frihet. Av denne grunn framsetter Kant det universelle rettsprinsippet som ligger til grunn for hele rettsfilosofien hans:

Any action is right if it can coexist with everyone's freedom in accordance with a universal law, or if on its maxim the freedom of choice of each can coexist with everyone's freedom in accordance with a universal law. (Kant, MdS, 6:230)

Friheten medfører dermed en rett for statsmakten til gjennom lov å tvinge statsborgerne til å respektere det universelle rettsprinsippet. Når det gjelder den ytre handlingsfriheten, vil derfor Kant svare bekreftende på Foros' spørsmål. For i naturtilstanden, hvor handlingsfriheten ikke er innskrenket av det universelle rettsprinsippet, vil det være slik at den enes frihet utelukker den andres frihet. Gitt naturtilstanden, vil det nettopp være en konkurranse mellom individuell frihet og sosiale relasjoner. En vellykket sosial relasjon for Kant vil nettopp være en relasjon som er preget av respekt for det universelle rettsprinsippet. Så langt kan jeg ikke se at det er noen uenighet mellom meg og Jakobsen i lesningen av Kant.

Arbitrium brutum og Arbitrium liberum

Videre i artikkelen framhever Jakobsen at vi i Hegels rettsfilosofi «presenteres [...] for en analyse av 'den fri vilje', som ikke overraskende forstås som en tredelt, men dialektisk sammenhengende enhet.» Jakobsen fortsetter derfor med å ta for seg hver av de tre formene for viljesfrihet hos Hegel, men i min kritikk vil jeg kun ta for meg de to første.

Den første av disse er det som Hegel kaller «negativ frihet». Dette begrepet har Hegel åpenbart hentet fra Kant. I oppløsningen av den tredje antinomien i *Kritikk av den rene fornuft* skiller Kant mellom to former for valgfrihet. På den ene side har vi animalsk valgfrihet (arbitrium brutum), og på den andre side menneskelig valgfrihet (arbitrium liberum). Det som skiller den menneskelige valgfrihet fra dyrisk valgfrihet er at vår «evne til å velge er uavhengig fra tvangen til sanselighetens drivkrefter» (Kant, KdRV, A534/B562).

For mens dyr blir bestemt av sine sanselige drifter og impulser, blir mennesket bare påvirket av dem. Vi er således ikke utlevert til vår sanselige natur, og det viktige er, som Jakobsen sier, at vi evner «å si nei til våre egne drifter og impulser». Dette frihetsbegrepet knytter Kant senere, nemlig i *Moralens metafysikk*, til det viljesaspektet han der kaller Willkür. Willkür er den utøvende instansen i viljen, mens det andre viljesaspektet, nemlig Wille, er den lovgivende instansen (Kant, MdS, 213f., 226f.). Det vil si at det er Wille som gir viljen det kategoriske imperativ, mens det er Willkür som eventuelt velger å etterleve dette prinsippet i konkret handling. Willkür er derfor for det første kjennetegnet av å være negativt fri, og for det andre, nettopp derfor, fri til å velge hvilke begjær, drifter og impulser vi vil forfølge i handling. Det vil si at Kant også knytter det andre hegelianske begrepet om frihet som Jakobsen tar opp, nemlig refleksiv valgfrihet, til Willkür-instansen i viljen.

Valg og frihet

Min opposisjon mot Jakobsen knytter seg til hans lesning av Willkürbegrepet hos Kant. Jakobsen framhever nemlig at «så lenge det ikke er den gitte impuls selv, men mitt refleksive valg av den, som er årsaken til min handling, er jeg fri». Dette harmonerer, slik da også Hegel sier, med Kants forståelse av viljesfrihet. Men Jakobsen forsetter:

Ifølge Hegel består den kantianske frihetsforståelse i en dualistisk sontring mellom den frie fornuft (refleksivitet) og fornuftens ufrie materiale – et materiale som oppfattes som ren 'materie', det vil si som kausalt determinert natur. Moralsk frihet blir da nettopp frihet fra sanseverden, herunder følelser og impulser. Men dette betyr, påpeker Hegel, at det kantianske subjekt nok kan velge, men det kan kun velge noe, som selv er ufritt.

Her overser Hegel (og Jakobsen?) etter min mening et viktig aspekt ved den såkalte «inkorporasjonstesen» (Henry Allison) i Kants *Religionsskrift*:

Valgevnens frihet er av den helt eiendommelige beskaffenhet at den ikke kan bli bestemt gjennom noen drivfjær til en handling annet enn i den grad mennesket har tatt den opp i sin maksime (har gjort det til allmenn regel som det vil rette seg etter); bare slik kan en drivfjær, uansett hvilken, være forenlig med valgevnens (frihetens) absolutte spontanitet. (Kant, R, 23f.)

Umiddelbart etter denne tesen følger følgende setning: «Den moralske lov alene er i seg selv drivfjær i fornuftens dom, og den som gjør den til sin maksime, er moralsk god.»

Inkorporasjonstesen understreker altså igjen at mennesket ikke blir direkte bestemt av sine tilbøyeligheter og begjær, men at det kun indirekte kan velge å la seg bestemme av slike, ettersom man først må inkorporere tilbøyelighetene i maksimer. Menneskets handlinger er således kjennetegnet av at de ikke blir bestemt av tilbøyeligheter eller naturårsaker, uten for så vidt som mennesket selv, i kraft av sin frie Willkür, adopterer dem til sine maksimer og derved setter seg formål. Dette poenget understreker at Willkür er fri i den forstand at den kun blir affisert, og ikke tvunget og bestemt, av sine tilbøyeligheter og sanselige begjær, samtidig som Willkür representerer en evne til å ta opp i seg maksimer på bakgrunn av våre tilbøyeligheter og begjær.

Aktelse

Så langt alt vell med Hegels interpretasjon. Men som setningen som følger umiddelbart etter inkorporasjonstesen indikerer, kan Willkür også ta opp i seg maksimer på bakgrunn av moralloven. For ettersom aktelsen for denne lov nettopp er en drivkraft (et rasjonalt begjær) eller følelse, riktignok en ren fornuftsfølelse i motsetning til sanselige drifter, inkorporerer Willkür denne i sine maksimer. Aktelsen for loven stammer fra fornuften selv og har intet sanselig opphav. Jakobsen sier:

Subjektet kan riktignok reflektere over sine handlingsimpulser, og velge mellom dem, men selve

impulsene betraktes, ifølge (Hegels lesning av) Kant, som noe rent heteronomt. Hvordan kan jeg, spør Hegel, være fri, hvis de konkrete impulser jeg kan velge mellom, det vil si valgets substansielle innhold, ikke er det? En ufri impuls blir jo ikke friere av å bli valgt!

Jeg er enig i at dersom mennesket velger å handle på bakgrunn av sanselighetens tilbøyeligheter og begjær, spiller friheten til den menneskelige valgevnen liten rolle. Det ville ikke gjøre noen forskjell i forhold til om vi var utstyrt med animalsk valgevne og således var heteronomt bestemt av naturmekanismen. (Eller rettere sagt: det ville gjort en forskjell i forhold til tildeling av ansvar, men det er en noe annen debatt, som riktignok er høyest interessant). Men vår aktelse er ikke et ufritt begjær, men et fritt begjær.

Velger vi å etterleve dette begjæret i handling, utgjør vi nettopp en forskjell i denne verden (i følge Christine Korsgaards kantinterpretasjon), i motsetning til dersom vi etterlever sanselighetens tilbøyeligheter og begjær. Vi er autonome i ordets rette forstand. Kant understreker etter min mening dette poenget i *Moralens metafysikk* ved å benekte at Willkürs frihet består i en frihet til å velge for eller mot moralloven (Kant, MdS, 226). Denne tesen er etter mitt syn ikke alvorlig ment da Willkürs frihet nettopp består i dette. Men Kants poeng er her snarere å understreke at Willkür strengt tatt bare er fri i den forstand at den velger å handle på bakgrunn av aktelsen for moralloven. For kun på den måten er vi verken direkte eller indirekte (gjennom å velge) bestemt av naturmekanismen. Jeg kan vanskelig se at Hegels (og Jakobsens?) kantinterpretasjon har med seg dette sentrale aspektet.